

A SZOCIOLÓGUS FELELŐSSÉGE.

Elnöki megnyitó a M. Társadalomtudományi Társaság 1937. évi közgyűlésén.

I.

Tisztelt Közgyűlés! Egy évvel ezelőtt e helyen, mint a Magyar Filozófiai Társaság alelnöke tartottam közgyűlési előadást a filozófus felelősségéről.¹ Engedtessék meg nekem ez alkalommal szólanom a szociológus felelősségéről, egész röviden rámutatva egy kérdésre, amely tudtommal eddigelé nem igen foglalkoztatta sem a szaktudományokat, sem pedig a közvéleményt. E kérdéstől függ lényegében az, hogy minek nézzük a szociológiát és mit várjunk tőle.

A szociológia a társas *valóság* tudománya, a ténylegesen lefolyó társadalmi életfolyamatok elemzése. Mi felelősség érheti a szociológust, midőn egyszerűen tényeket állapít meg? Nyilván az az *elméletet* illető felelősség, hogy jól vagy rosszul állapít-e meg tényeket s jól vagy rosszul kapcsolja-e ezeket össze okozati összefüggésükben. Valóban ez a felelősség igen szűkkörű, egy-egy elmélet keretében mozog.

Érezzük azonban, hogy már ez a felelősség sem éppen csak elméleti jellegű. Önkénytelenül az orvosra gondolunk; nem tud gyógyítani, ha nem indul ki helyes megfigyelésből, jó diagnózisból. *Ez* a felelősség azonban súlypontjában áttolódik a gyakorlatra, az orvoslásra, mert hiszen az orvosi tudomány csak előkészítője az orvosi gyakorlatnak. Ugyanígy azt mondhatnók, hogy a szociológus megállapít bizonyos tényállást, felfedezi a bajt, és az államférfi, a reformer, a szociálpolitikus, avagy legvégül a társadalom szervezője lesz az, aki érezni fogja a felelőséget, *mikor* beleavatkozik a társadalmi élet menetébe és ez a

¹ Megjelent az Athenaeum 1936. évfolyamában.

beleavatkozás lesz igazán a felelősségteljes valami, nem pedig az azt megelőző «elmélet», a pusztá ténymegállapítás.¹ E szerint az elméletek *nem* felelősek magukban semmiért, hanem csak az «alkalmazások» felelősek. Nem a szociológia hordozza a felelőség terhét, hanem egy «alkalmazott» — azaz normatív — tan, oly társadalomtudomány, melyet, mintegy félszázada immár a nemzetközi irodalomban szociálpolitikának szoktak mondani. Sokan gondolkoznak ma úgy, hogy csak a társadalom*politika* a fontos, csak ez a közügy. Ezzel szemben a szociológia bizonyos absztrakciókra hajlamos elméknek kedvtelése, magánügye, nem több. Maga a szociológia, úgymond, nem is lehet gyakorlati érdekű. Ez az elgondolás gyökeres egyoldalúságban szenved, és pedig azért, mert a szociológiát csak époly *valóság*tudománynak nézi, mint aminő valóság tudomány a *természettudomány*. Ez az elgondolás mindenütt csak természetet lát, tehát itt egy oly *naturalista* felfogás van előttünk, amely merőben vak egy alább érintett ténnyel szemben. Ez a naturalista felfogás zavartalanul végighúzódtott — a renaissance óta — négy századon át anélkül, hogy életnézetünkre gyakorolt hatását végigelemezték volna és egyoldalúságának, sőt merőben szűkkörű voltának megláttuk volna a végső következményeit, láttuk volna, hol van a kérdés ugrópontja.

Természetesnek vették, miszerint voltaképen a természeti valóság megismerése által változtatjuk meg a világot. Ez pedig *kettőt* jelent, 1. Ha jól ismertük meg a tényeket s az okozati összefüggéseket, úgy a felismert okok mozgásba hozatalával *mesterségesen előidézhetjük* az okozatot is. Csak futólag említem meg itt, hogy ez nagyszerű életperspektívát tárt a modern ember elé: íme, a megismerés, a valóság aprólékos elemzése sorsdöntő az emberiség életére nézve, mert az ember *nemcsak megismer, hanem — tud cselekedni is*, képes sorsán javítani. A természeti valóság megismerése a haladás útja. Ez a sajátyszerű hit öntött lelket négy évszázad kutatóiba, akik szinte minden pillanatban érezték, hogy az emberiség sorsa az ő *kutató* asztalukon dől el. Ezzel a mélységes hittel szereztek tekintélyt, vívtak ki társadalmi elismerést, és nyertek további biztatást kutatásaikra,

¹ Alles Faktische ist schon Theorie (Goethe).

sőt: látták is, hogy áldozataiknak sok gyümölcsét máris élvezheti az emberiség.

Ámde a természet helyes megismerése mást is jelent, jelenti 2. azt, hogy ha viszont *nem ismertük jel* jól a tényeket, és az összefüggéseket, nem történik semmi kár, mert *ha* kísérletekbe bocsátkozunk, hézagosan vagy rosszul felismert tények alapján, a helytelen alapon várt okozat egyszerűen — elmarad. Ebből következik, hogy a téves ismeret tulajdonképpen *nem érinti magát a természetet*, az egy hiú beavatkozási kísérletre néma marad. Az ember tehát nyugodtan kísérletezhet tovább, jobb tényfelismerésekre törekedvén. Nem más ez a felfogás, mint az, amelyet az ismert mondás fejez ki: science is power. A természetre vonatkozó tudásunk a *hatalmunk* alapja; viszont a nemtudás, avagy a tévedés nem más, mint hatalom-nélkül-valóság, illetőleg csekélyebb erő, korlátozott beavatkozási képesség, íme, ez a naturalizmus ma is élő felfogás, ma is igen hatásképes gyökere és indítéka *technikai* életfelfogásunknak.

Ma már alig lehet észrevenni, hogy ez a felfogás minő messze hatolt be a társadalmi kérdések feltevésébe, azok szívéig, finom haj szálgyökereit milyen mélyen eresztette be a különböző társadalmi felfogások talajába! Csupán emlékeztetek itt arra, hogy a biológiai nézetek minő erős hatással voltak nemcsak az orvosi, hanem a társadalmi tudományokra is. Az ú. n. társadalmi darwinizmus pl. azt csepegtette be az elmékbe, hogy aki hatalmasabb, az győz is, aki pedig győz, az — értékesebb is. Közkeletű lett a «létért való harc» nyers dogmája, a könyörtelen viaskodás dicsérete és eme felfogásból eredő nézet hatalmi *jogérzetet* szült, megerősítette az úgylis meglevő individualizmust. A «létért való harc» eszméje felágaskodott a magát könyörtelenül felküzdő «Übermensch» fölényes ál-éthoszáig, sőt kopogtat az ajtón egy újabb fölényes gondolat: egy «Übernation» gondolata is. A gondolat-szivárgás kanyargós útjait sokszor nehéz felismerni. De még észrevehető az, hogy a nyers darwinisztikus dogma valamiként megvan egyes politikusok gondolkodásában, akik szerint a kisebbségeket le szabad hengerelni az «államfenntartó többség» jogán. Egy győztes nagyhatalom politikusának biztató szava: tessék csak «jó étvággal» elnyelni a kisebbséget, jó talajra talált s egy nyers hatalmi jogérzetnek nyújtott táp-

lálékot. A kisebbségellenes harc egy jó ideje levitézlett «naturalisztikus» társadalomfelfogásban gyökerezik, innen sarjad ki egy állampolitika, a számbeli többségben megmutatkozó erő apothéozisa. Mindehhez sok szó fér. De térjünk szorosabb tárgyunkra.

II.

T. Közgyűlés! Sokan vannak ma is, akik a szociológiát még mindig *természet*tudománynak nézik, azzal a különbséggel, hogy a szociológia szerintük csak gyermekcipőben jár, és sok tekintetben reménytelenül kísérletezik, mert sokkal keményebb dió van itt előttünk: az ember társas együttélésében bent van az *ember* rendkívül bonyolult problémája. *Lasciate ogni speranza!* Itt a tudomány örökké csak tapogatózik, mindig tanuló éveiben van. Hiú álom itt szükségszerű, azaz «természete-törvényekbe foglalható összefüggésekre törekedni. «Rendszerek» konstruálása is csak gyermekes szórakozás. Az ily szkeptikusok, akik rendesen csillagászati távolságokból néznek a szociológiára, elfeledik, hogy ők semmi lényegeset nem tudnak mondani a szociológiáról, csak a komplikáltságot emlegetik, ezt pedig nélkülök is tudjuk. Az orvos elég komplikált szervezeti tény-álladékkal áll szemben, azért nem kergetjük el őt a házból, és nem térünk vissza a kuruzsláshoz és jóslásokhoz. A fenti, szociológiát ócsároló szellemeknek csak azt ízenem, ismerkedjenek meg azzal kissé bővebben, amit *már* tudunk, és ne csak azt nézzék, amit még nem tudunk, sőt talán évszázadok múltán sem fogunk tudni. A szociológiában végre is semmivel sincs több és nagyobb nehézség, mint valamennyi szellemi tudományban. De van itt egy sajátzerű probléma is; erre fel kell hívnom a figyelmet.

A szociológiai felfogásban sajátos az, hogy itt más a kutató viszonya a tárgyához, mint egyebütt. A természettudós ugyanis a természetet maga «előtt» látja, tárgya «kint» van, «előtte» van, tőle elválasztva, egy idegen világban. Ő mint test, benne van a természetben, de nem mint kutató. Ezzel szemben a szociológus tárgya más: tárgya a társas világ, amely nem idegen világ előttünk, nem pusztán «kint» van, mint a természet, nemcsak «előttünk» van, sőt nemcsak «körülöttünk». Mi itt a tárgyunk-

ban, mint kutatók is bent vagyunk, azaz részei vagyunk annak, «tagjai» vagyunk annak a tárgynak, amellyel foglalkozunk, t. i. tagjai a társadalomnak. Páratlan és egyedül álló viszony ez kutató és a tárgya közt. Ebből egy egész sereg következmény származik, amelyből kiemelünk egyet ép a felelősség kérdése kapcsán.

Említettük fennebb, hogy évszázadokon át a természet megismerése lelkesítette az emberiséget. Ma egy újabb hit ad neki szárnyat: egy szellemtudományi és idealista áramlat — valóságtudományi síkon. Újabb öntudatosság korába jutottunk e téren, és újabb önbizalomhoz, de — *nagyobb felelősséghez is érkeztünk*. Nézzünk itt meg egy következményt.

Azt mondtuk fennebb: ha a természettudós rosszul ismeri meg a tényeket és mégis kísérletezik, akkor a hatás — egyszerűen kimarad. Nem jó létre a várt okozat. A természet némasággal válaszol hiú beavatkozási törekvésünkre. Beismerjük tehát ez esetben: nincs hatalmunk a természet fölött ott, ahol gondoltuk. Kérdezzük: vajjon a társadalomtudományi téren is a nem-tudás egyszerűen hatalom-nélküliséget jelent? Azt hisszük, itt egész más az eset: *a nem tudás a természetben csak kísérletek csődjét jelenti, az emberi társadalomban folytonosan rosszabbodó helyzetet*. Gondoljuk csak meg, hogy az ember különös lényeggel bír, oly vonásokkal, amelyekről «leszokni» sohasem fog: az ember pl. emlékezik. Oly emlékezésről van szó, amely nem található fel kint, a természetben. Az ember «emlékezik» arra, *ami* megtörtént; de arra is, *ami nem* történt meg, ám «meg kellett volna történnie». Erre analógia a természetben nincs. Az embernek kötelezettségi érzései vannak és van felelősség-érzése is. Erre analógia nincs másutt, csak az ember világában. Továbbá felelősségérzésének tárgya nemcsak a «maga» cselekvése, hanem ennek «társadalmi kihatása» is. Ebben a társadalomban továbbá bent van az ember maga, a maga gondolataival is. Csak az imént utaltam erre,¹ és szabad legyen egy mondatot megismételnem: «Gondolat a csillagokra nézve közömbös ezekre nézve, gondolat a társadalomról: *része*, sajátos alkotó-

¹ *A társadalompolitika négy típusa*. Ünnepi dolgozatok Heller F. és Balás K. születésének 60. évfordulója alkalmából. 1937. 79. 1.

eleme a társadalom világának». Ehhez szabad legyen hozzátennem most a következtetést is: a szociológus felelőssége sokkal nagyobb, illetőleg lényegesen más, mint aminő a természettudósé.

A szociológus ugyanis, midőn valamit megállapít, és természetesen közli is gondolatait, akkor ezen gondolataival *nincs kívül* a tárgyán, a társadalmon, hanem *hat* reá, jó vagy rossz értelemben. Ha rosszul állapít meg valamit, azaz ha rossz már a társadalomszemlélete is, úgy a társadalomnak önmagáról való nézetei kezdenek deformálódni, és végül is lépésről-lépésre *deformálódik a társadalom maga*. így tehát a rossz társadalomtudomány *is* bent van a társadalomban.

Ezt pedig nemcsak általánosságban mondom itt el, hanem szabad legyen arra utalnom, hogy éppen nálunk egy meglehetősen feltűnő jelenség eléggé széles körben található fel: feltételezzük, hogy «valami csak elhangzik, nem kell minden ideológiai rezzenést zokon vennünk». Hagyjuk a dolgokat, azok ha kizöckentek is sodrúkból, majd rendbe jönnek. Ezt a bizakodó hangulatot, az «ideológiai tényezők» kevésre taksálását nem tudom osztani, mert meggyőződésem szerint a társadalom sokkal nagyobb mértékben szellemi képződmény, mint éppen nálunk fel szokták tételezni, tehát nagyon is meg kell néznünk azokat az «elhangzó» nézeteket. Azoknak az ideológiai, pusztán «nézeteknek» látszó tényezőknek ma a társadalom roppant mozgékonyra lett szerkezetében nagy súly jut ki. Látunk nem ritkán embereket, akik különös jóhiszeműséggel, nemeslelkű liberalizmussal hagyják burjánozni a legkülönbözőbb áramlatokat, s a végén eszmélnék arra, hogy ezek is, azok is «már csirájukban» annakidején minő sokat «jelentettek».

Az egész XIX. század figyelmeztet arra, hogy a szociológia ható tényezője magának a társas életnek. A szociológia nem lehet pusztán tudás a társadalomról, hanem egyben valamiképp tudás a társadalmak is. A szociológia — akármennyire iparkodik is pusztán tényismeret maradni — kitágul, automatikusan több lesz: *élő ideológiává válik*, akaratlanul — ez a döntő pont szellemtudományi értelemben. A szociológia tehát már akkor is gyakorlati vonatkozású, amidőn még «csak elmélet» kíván lenni. Nem arról van szó, hogy minő mértékben «hat» egy szociológiai

elmélet,¹ csak arról, hogy hat infinitezimális értelemben, mert bele van ágyazva a társadalom szellemi világába, melyből nem szakadhat ki. Ha egy elmélet csak megállapít valamit, ezzel *ki is emel* egy szerinte lényeges dolgot, illetőleg mozzanatot, íme, ezzel egyben hangsúlyoz is; midőn eme kiemeltségeket közölte, vallotta, meg is erősítette azt szellemi világgépünkben. Nem látjuk-e korunkban, minő mértékben hatott sok tény — pl. a korporációk jelentősége — a fasiszta államban? Avagy minő mértékben hatott a nemzeti szocialista világgépre a három-négy évtizede sarjadó faji ideológia, mely a fiziológiai értelemben vett típus bálványozásává is emelkedik? Ezek egykor egyszerű, sőt szürke «elméletek» voltak. Az volt a darwinizmus is, a népszuverenitás is, az volt a demokratizmus is! Egyszerre azonban hozzánőttek, elérkeztek az idők, s íme, most társadalomformáló hatalmak. Így talán nem lesz homályos ez az axióma: a szociológia nemcsak ténykonstatálás, hanem részben társadalomalakítás is — ez a sorsa a szociológiai gondolatnak, amely elől nem térhet ki; inkább *felelősségérzését kell hozzáméreteznie!* Társadalmi tényeknek konstatálása egyben *lényegéreztetés*, nemcsak *lényegfelismerés*.

A magasabb értelemben vett szociológia ítélet is az életről, nemcsak kartotékokban elzárt s lerögzített, néma fotókópiája az életnek. A szociológia *kint van az életben*, s már akkor is harcot jelent az igaz életalakításért, az élet harcai közepett, midőn csak tényekről szóló egyszerű megállapításokból áll.

Nem áll egyedül. A szellemi tudományoknak *általában* ez a

¹ Dunkmann (alább id. m. 211—12. lk.) konkrét esete, a tagozódás kérdése kapcsán így szól: «Keine abstrakte Theorie kann jemals den Erfolg haben, die fehlende Gliederung der beruflichen Stände künstlich herbeizuführen. Wenn solche Stände sich nicht aus der Natur der Sache selbst heraus entwickeln, wird kein Theoretiker sie jemals schaffen können. Wenn sie aber ausbleiben oder fehlen, wie soll man helfen? Nun, wir werden doch annehmen dürfen, daß *das Ausbleiben* natürlicher Entwicklungsprozesse *auf falschen Theorien* beruhen kann. Zwar schaffen die besten Theorien keine neuen Gebilde, aber *falsche Theorien können die Entstehung gesunder organischer Bildung* beeinträchtigen... Und dann wäre die große Bedeutung der richtigen Theorie eben die, *die falschen Gedanken zu beseitigen und der Entwicklung der natürlichen Triebkräfte Raum zu machen.*

természetük, és ideje felismernünk, hogy ebben a helyzetben van a pszichológia is. Ez is valamennyire hat a helyes lélek-felfogásra, *lelkeknek* szól, nemcsak *lélekről* szóló ismeret. Az ily tudományok sohasem tudnak életközömbösek lenni, nem bírnak merőben kikapcsolódni, egy elzárt teoretikus világba elvonulni, ott érzik maguk körül a való élet áráját. Ez az, ami rendkívüli felelősséget jelent, a szociológus elháríthatatlanul *felfokozott* felelősségét.

Sajnos, napjainkban ezt éppen nem mindenki érzi. Ma hirtelen divat lett szociográfia címén művelni társadalom-*kritikát*. Azt hiszik ú. n. szociográfusok, hogy csak tényekről számolnak be, de mert nem mindig van meg bennük a *teljes* igazság megismerésének komoly vágya, hogy ne mondjam, szenvedélye, voltaképp propagandairódmat művelnek — szociográfia jelszava alatt. Ez ellen a leghatározottan tiltakoznia kell mindenkinek, aki a tudomány szavát nem akarja megfosztani őszinteségétől, és komolyságától. Hogy a divatba jött «szociográfia» voltaképp minő bajt jelent, egy példával legyen szabad illusztrálnom. Van egy szem-betegség: orvosi szóval a «foltos látás». A szembeteg jól lát, ám csak helyenként, másutt, egyes foltokon belül semmit sem lát jól. Ez a tipikus baja egyes kutatóknak.

A szociográfia egyébként is fontos próbakő: egy konkrét tárgy van előttünk a maga jellegzetes formájában és bonyolultságában. Beszél önmagáért. És az a feladat, hogy *minden* szempontból jól és tüzetesen le tudjuk írni. Itt derül ki, hogy minő egy általános elmélet szempontgazdagsága; itt derül ki, hogy nem elég az említett foltos látás, mely csak felületes impresszionisták előtt nem tűnik fel zavarokat hozónak, pedig forrása a legkülönbözőbb eltorzításoknak.

Éppen a mi tárgyunk mutat minden vonalon különös komplikáltságot. Ezért nagyon is szokásos újabban már *térbelileg* is erősen leszűkíteni a kérdéseket, feltenni azt, hogy «legalább ezt» jól felkutathatjuk. *Nem* szokás ma még a szociológia körében általános tanulmányokat végezni csak azért, hogy egy bizonyos «kis» témát jól fel tudjunk dolgozni. In medias res járnak el. A korai specializmus, sajnos, e téren is el szokta feledni, hogy a részlet-kutatásoknak valójában csak akkor van.

értelmük, ha már eleve tekintettel vannak egy nagyobb egészre — amit a mai falukutatás éppen nem vesz tekintetbe. Végeredményben tekintettel kell lennünk az egész társadalomra! A szociológia sohasem helyeselheti a töredékemberek előtt természetesnek látszó töredék-látást. A szociológia igen komplex tárggyal áll szemben, nem elég, hogy valaki csak etnológus, statisztikus, csak közgazdász, jogász, társadalompszichológus stb. legyen. Az ú. n. kollektív munkák és «sorozatok» sem mindig üdvösek, melyeknek minden speciális fejezetét egy-egy szakember *külön* ír meg, és a szempontok egységét csak az egységes nyomdai kiállítás képviseli. A specializmus olcsó sikere végeredményben zűrzavaros helyzetet eredményez, a detaillista kutatók nyárspolgári kisüzeme *nem* vezet valódi szociológiai tudásra, hanem szűklátókörre.

Szeretném, ha szavaimat nem kísérné az a félreértés, hogy a szociográfiának ellensége vagyok. Nem, erről szó sincs, csupán arról, hogy a szociográfiai próbálkozásokat nem tudom addig valóban üdvözölni, amíg nem hatja át azokat igazi tudományos kutató véna *teljessége*. Az «alkalmi» szociográfusok eljárásában egy elvi hibát látok: azt, hogy nem akarnak tárgyakon *kívül* mást is szem előtt tartani. Némely szociográfus abban a feltevésben él, hogy elég, ha útnak indulva, felszereli magát egy kis statisztikával, van két jó szeme, és ügyesnek tartott kikérdező hajlandósága. Mindenesetre fontosnak látjuk ezt is, azonban nem mulaszthatjuk el hozzá tenni: a modern tudomány már eljutott odáig, hogy műszerekkel dolgozik. Már pedig ami a természettudományok terén a műszer, mely itt olyannyira magától értetődő, az a szellemi tudományok terén — finoman felépített fogalmakból, «szempontokból» álló *rendszer*. Ez a mi műszereinknek gazdag tárháza. Ezért kell tanulmányozni a szociográfusoknak is a szociológiai ú. n. rendszereket, melyeket ha mellőzünk, csak vulgáris megállapításokhoz jutunk. A szociográfia fontos iskolája a megfigyeléseknek, viszont a megfigyelésekhez kategóriák kellene, nem is pusztán *készen* átvett sablonok, hanem oly «nyílt» kategóriarendszer, amelyen a kutató is teremtő módon változtat tárgyához képest. Egyoldalú nézőpontok helyett tehát rendszer! Ellenkező esetben épügy nincs kilátás győzelemre, mint akkor, ha egy hadsereg

arzenálja csak egy fegyvernemre rendezkedik be, minden mást elhanyagol. A szociográfiának is életbevágó érdeke, hogy egyáltalában legyen szociológiai szempont-*rendszerünk*. Hiú elgondolás szociográfiával kezdeni, és a szociológiát elhanyagolni. Rendszer nélkül csak egyoldalúlag «érintünk» egy tárgyat úgy, hogy másutt éppen a lényeg csúszik ki könnyen a kezünkből. A felelőtlen tárgyalás eredménye végeredményben — torz társadalomlátás.

Megvan ez az általános szociológiában is. Múlt évi közgyűlésünkön utaltam arra, hogy minő káros zavar keletkezett abból, hogy a jogi irodalom a *consensust* pusztán *contractusnak* nézte évtizedeken, sőt már évszázadon át: ennek a következménye az, hogy az emberek megszokták a házasságot felbontónak tartani kölcsönös megegyezés alapján. A házasságnak korunkban, egész felőlően Amerikában, jelentkező válsága közepett hangsúlyoznunk kell: a lényeg meghamisításából eredő gondolatot alaposan kell revidiálnunk, a jogász elgondolást egy szociológiai elgondolással kell helyettesítenünk, amely tudja, hogy a házasság *teljes* és *tartós* életközösség, mely «közösségi» természeténél fogva maximálisan stabilis. Életképes társadalom nem építhet homokra egy alapvető intézményben; ennek oly szilárdnak kell lennie, mint a betonalapnak. Ha valaki a házasságot «szerződésnek» minősíti, ezzel táplálékot ad azoknak, akik önző és élvvagyó természetüket akarják korlátlan individualizmusukkal érvényre juttatni. A szerződés-gondolat mily kapóra jő Amerikában férfinak, úgy mint nőnek!¹

A torz gondolatok során gondolhatunk a marxizmusra is, mely szerint: a társadalom kizsákmányolókból és kizsákmányoltakból áll. C'est tout. Mi következik ebből? Az a balhit, hogy íme, mert ama kettőn kívül nincs semmi más lényeges a társadalomban, úgy hát «a kisajátítókat, ki kell sajátítani*. Avagy: a magántulajdon eltörlendő, a család a magántulajdon gondolatának és szeretetének a forrása, tehát a család eltörlendő — fejtegette Lenin. Egy-egy ily torz gondolat gyűjtő

¹ Egy ép most kapott amerikai levélből legyen szabad itt közölnünk ezt: «A (férjhez ment) leány szüleihez haza megy, két hét múlva már válik, hogy a bíró alimony-t (tartásdíjat) ítéljen meg neki; az újság mindennap hoz ilyet».

anyag, sőt expozív anyag, amellyel bizonyos körök jól fel vannak szerelve. A mai társadalom ellenőrzi, hogy van-e szak-tudása expozív anyagok gyártóinak, avagy akár egy egyszerű gyógyszerésznek, viszont sokat nem törődik azzal, van-e oly tudás, oly ismeretrendszer, mellyel ál-szociológusokat abszolút tudatlanságuknak legalább némi beismerésére lehet kényszeríteni.

A tudás hatalom, a nem-tudás hatalomnélküliség — a természetben. A társadalomban — a nem-tudás egyben eltorzulást, deformálódást, de sok esetben kuruzslást is hoz magával. A szociológus *első felelőssége* az, hogy legyen egészséges és megalapozott társadalomszemléletünk.

Megfelelő társadalomszemléletre¹ pedig ma több okból is nagy szükségünk van: 1. mert éppen most torz ideológiák egész raja veszélyezteti a társadalom épségét, 2. mert a modern társadalom egy százada fellépő hirtelen tömegesedése folytán szinte egyszerre vált áttekinthetlenné, zűrzavaros káosz gyanánt áll az átlagos szemlélő előtt; míg régen az élet kisebb köreiből kiki tudott tájékozódni spontán felfakadó társadalomszemléletével, ma már csak a szociológia segítségével alakíthat ki oly, teljes szemléleteket, melyek biztonsággal eligazítják az életben. Végül 3. a társadalom nagyban kezd immár szétszakadozni, individualisztikus értelemben szétforgácsolódni, sőt merőben atomizálódni anonim egyedek és csoportok tömkelegeivé, a társas kapcsolódás tehát nem is lesz ma már oly spontán, mint egykor volt, a szociális érzésvilágot is úgy lehet megerősíteni, ha igénybe vesszük a társas viszonyokba belelátató szociológiát, eszmeileg összeforrasztjuk a szociálisan kihűlt, azaz benső kapcsolatokat már nem igen érző társadalomtagokat.

III.

Kitérünk egy pillanatra egészen más mezőre, a tudományok fejlődésének oly sajátos, ma kevésbé észrevett pontjára, melyről itt is szólanunk kell egy-két szót. Amidőn arról volt szó, hogy javítsunk valamin, hogy előrehaladjunk, a legújabb időkben

¹ V. ö. A társadalom megismerése c. tanulmányunkat. Bpesti Szemle, 1926 (204. köt.) 241—74. és 391—420. lapokon.

előtérbe került az értékelmélet, mert ez tárja elénk azokat az értékeket, amelyeket «meg kell valósítanunk». Ez mondja meg, mi a jó, az igaz, az igazságos stb., s ezeket a távol fénylő csillagokat — közfelfogás szerint — «legalább meg kell közelítenünk». Nincs ez ellen a mai közfelfogás ellen lényegesebb ellenvetésem, csupán arra utalok, valamit időközben elfeledett — és pedig méltatlanul — a művelt emberiség: ez a természetjog. Ma joggal szólhatunk a természetjog bizonyos renaissanceáról. Ebből ránk, szociológusokra is származik üdvös hatás. Lassan felismerjük, minő különös hipotézis volt felvenni oly «valóságot», mely merőben «értéktelen», s oly értékeket, mely merőben «valóság-talan». E hipotézissel szemben a természetjogi gondolkodásnak sajátos feltevése, hogy az érték nincs merőben különválasztva a valóságtól, a lényegtől, sőt azzal egybeforr. így fel lehet tételeznünk, hogy a valóság arcáról valamikép — persze nem naturalisztikus módon — le lehet olvasni az értékek bizonyos irányát — ez a normalitás fogalmában úgyszólván foglalkoztatja már a tudományokat —, viszont az értékek tanulmányozása közepett azt is meg lehet sejteni, hogy minő lehet viszonya a valósággal.

Ebből a szociológiára nézve az a szempont következik, hogy nem jelentünk be értéktelenségeket — eleve — semminő intézménnyel szemben. Azt elfogulatlanul vizsgáljuk, a társadalmi berendezések «sajátos természetében» felfedezünk bizonyos szükségképiséget és értéket, vizsgáljuk, minek mi a lényege, az ebből fakadó hivatása, és *ehhez* mérjük eljárásunkat. A mai értékelmélet voltaképp hatalmas dinamizmust jelent, ösztönöz arra, hogy bizonyos irányban (t. i. «érték felé») fejlesszük a társadalmat. A természetjog viszont arra int, tegyük gondoskodás tárgyává, hogy meglevő intézmények lényege el ne kallódjék, az ne deformálódjék,¹ s így egy *megtartó* szerepet ez álláspont nem felejt ki számításából. A szociológia ugyan nem javasol, csupán kutat, ámde midőn a lényegét kutatja, tesz ezzel a természetjognak szolgálatot, viszont ennek megújított szelleme

¹ V. ö. ennek egy *nevelésszociológiai* alkalmazására nézve tanulmányunkat a M. Paedagógia ez évi évfolyamában: Az iskola lényege és elfajulásai.

segíti a szociológiát. A fenti kérdés új plasztikát ad annak a múlt században, ennek rohanó dinamizmusában már-már szinte elfeledett kérdésnek, amelyet *intézménygondozásként* elvileg kell felkarolnunk.

IV.

Végül még egyet. Mondottuk, hogy a szociológia szükségképen, azaz akarata ellenére is, egyben *aktív ideológia*. Tudomány, mely nemcsak a társas *életről* szól, hanem a társadalom-*iad* is szól: ez kényszerű helyzet, adottság, amin változtatni nem lehet. Társadalomszemlélet, ideológia pedig mindig *van*, vagy jó, vagy rossz, de van; számolni kell vele, mint hatalommal, reális tényezővel.

Megállapítván azt, hogy a társadalom bizonyos mértékben függvénye a társadalomszemléletnek és a belőle növekedő «ideológiáknak», voltaképp elvi fordulatot tettünk az ú. n. történeti *materializmussal*, illetőleg materialista és fatalista *evolucionizmussal* szemben. Felfogása szerint a társadalmi fejlődés *egyoldalúlag* függ az anyagi termelési tényezőktől, továbbá a fejlődés *szükségszerűen* követi ennek az anyagi-termelési rendszernek a menetét. Nem lehet mást tenni, mint 1. «bevárni» bizonyos — magában szükségszerű — fejlődésnek egy újabb fokozatát, esetleg 2. «megkönnyíteni» az újnak, t. i. a szükségszerűnek bekövetkezését (mint ahogyan a bába megkönnyíti az «úgyis megszületendő» gyermek világrajövetelét), végül 3. *esetleg* lehet valamit «gyorsítani» is a fejlődés újabb stádiumának bekövetkezésén. Ez a bevárás, ez a megkönnyítés és ez a gyorsítás voltaképp megsemmisíti, mert in ultima analysi *feleslegessé teszi a szellem munkáját*, a teremtő alkotást. Ezzel szemben hirdetjük egy történelmi és szociológiai *spiritualizmus* jogait. Nem azt mondjuk, hogy minden lépten-nyomon vakon higyjünk a szellem ad hoc beavatkozó, csodás elhatározó erejében, szuverenitásában; józanul kevesebbet, de még mindig lényegeset tételezünk föl. Nem mondjuk, hogy az anyag, a termelés semmi a társadalomra nézve, sem azt, hogy a szellem minden: mindkét irányú *monizmust* veszélyes torzítások forrásának tartjuk. Ellenben azt mondjuk: a szellemi erők és befolyások *általában* elsőbbrangúaknak mutatkoznak, *adott esetben* pedig

azok az alapvetőek. A társadalom pedig nem vehető fel olyan-
nak, hogy *már eleve* is tömör és elszakíthatatlan kapcsolatok-
ból áll. Ellenkezőleg, nem szabad félreismernünk, hogy a tár-
sadalom elég gyakran laza szövetű, sőt szétesésre is hajló lehet.
A legerősebb cement, a legerősebb összeforrasztó ágens végre
is mindenütt a szellem, mely *már* a társadalomszemléletben
is, az egyszerű kapcsolatfelfogásban *is*, összeforrasztó hatású.

Ez az elgondolás nyit utat voltaképp a felelősséggondolat-,
új dimenziójának. A történelmi materializmus — szükségszerű
fejlődést tételezván fel — voltaképp megsemmisíti a felelősség
szellemét. Állítjuk: a szellem az, amely alkot; az, *ami* felel.
Épp a felelősség egyik legjellegzetesebb teljesítménye, illetve
exponált magatartása annak, *ami* szellem. A szellem az, *ami*
felel. Aki az anyagnak a társadalomban való uralmát szubli-
máltán hirdeti is, az egyszersmind *fokozatosan kizárja* a fele-
lősséget, és az anyag vak szükségszerűségét iktatja a szellem
élan vitája helyébe. Gondolunk itt a közgazdászok egyikére-
másikára. Azok, akik lépten-nyomon hirdetik «a gazdasági élet
szükségszerűségeit» s az «ember korlátolt beavatkozási lehetősé-
geit», öntudatlanul oly álláspontot fejeznek ki, hogy végre
szándékukon túlmenően «elvi» gátakat is emelnek az emberi
felelősség *teljes* kialakulása elé.

Ezzel a lappangó fatalizmussal szemben mi teljes mérték-
ben kívánjuk behozni a felelősséget a szociológiába, és midőn
ezt tesszük, ezzel a társadalom terén (de ugyanakkor már a
társadalom felfogása terén is) voltaképp a szellemi élet primátusát
hirdetjük, és valahányszor ezt *hirdetjük*, mindig *fokozzuk is*
a társadalom életlehetőségeit és új életformák létrejöttének
eshetőségeit. *Tudományos és szociális felelősség itt egy sikra kerül.*
Nem lehet oly tudományos felelősség, mely egyben közönyösséget
jelentene a társadalom létérdekei iránt. Szól ez azoknak is, akik
a tudományos munkát minden pontjában öncélnak tekintik,
és azt hiszik, hogy csak az lehet a tudomány, amely elzárkózik
a jelen égető kérdései elől. Különösen hazai tudományosságunk
telt meg egy retrospektivizmussal, mely nem is mindig múlt
iránt kegyelet, mint inkább jelen iránti közöny.

Említett álláspontunk a gazdasági felelősséget is érinti.
A felelősséget itt is visszaköveteljük, és midőn egy spirituális

álláspontot hangsúlyozunk, hátat fordítunk annak a korszellemnek, mely hajlandó volt elszoktatni egy *evolucionista fatalizmus* útján emberek százezreit egy igazi felelősségdimenziótól. A jelek máris mutatják, hogy épp az a Szovjet fogja a leghamarább, vakmerő kísérletek és keserves tapasztalatok után, beigazolva látni, mennyire döbbenetesen szükséges a felelősség-érzés — az *egyénilag* elmélyült felelősségérzés is — a termelésben, amely Szovjet egy materialista kiindulásnak egyedül üdvözítő voltában a legjobban bizakodott. —

Hangsúlyozzuk, nem volt szó s nincs is szó értékekről, többé-kevésbé igazolható eszményekről, ez a társadalomfilozófia ügye, most pedig csak a szociológus, a társadalomkutató felelősségéről szólunk, a társas *valóság* helyes *felfogásáról*. Ily «felfogást» mindenütt elméletek, illetőleg ideológiák készítenek elő. Hol itt az a legvégső felelősség, mely különlegesen terheli a szociológust?

Van egy végső felelősség, mely a szociológus-felelősséget a filozófuséhoz — egy ponton — közel viszi. Szintén a szociológia szellemtudományi jellegét domborítja ki az, hogy az emberi élet sohasem parcellázható *külön* is, teljességében, megérthető darabokra. Megérteni az egyik vagy másik részt csak úgy tudjuk, ha tudjuk szemeink előtt tartani az *Egésznek* a képét. Nem hívunk oly orvost, akiről feltesszük, hogy semmit sem tud az emberi test egészéről, hanem csak a bakteriológiában képezte ki magát (a háborúban láttunk ilyen «orvost»). A specialista is mindig csak egy egészen *belül* lesz jó specialista.

Igen fontosnak látjuk ezt az egésze néző szempontot: *sub specie totalitatis* tudunk csak igazán tájékozódni. Ha a társadalom «kis» köréről, mondjuk egy kicsiny faluról van is szó, kell, hogy helyes és arányos képünk legyen a társadalomról — általában. Szokás a pszichológiát a filozófia előkészítő tanulmányának — propedeutikájának — tekinteni, talán mert valószínű Egész látványához szoktat. Ugyanoly joggal lehet a szociológiáról feltennünk: ez is az Egész jegyében halad előre, széles körű szintézis benne elkerülhetetlen.

A modern munkamegosztás — a tudományok terén is — odavezetett, hogy kiki immár csak egy részlettel szeret foglalkozni és azt vallja, helyes, hogy csak a «maga» területén tartja

magát illetékesnek — és felelősnek. Ismerjük azonban az ily felfogás végső következményeit: az aktát tologatják ügyosztályról-ügyosztályra, szakfórumról-szakfórumra, mikor is legvégül elsikkad — az Egészért való felelősség. Úgy születtek meg a mai békeszerződések is, hogy sem a politikusok, sem a szakemberek nem látták meg az egész Európa problémáját, így született meg Trianon, Versailles stb.

Gondoljuk át mélyebben és látni fogjuk: igazi felelősség *nincs* az egészről való felelősség nélkül. Igazi szociológus az, aki az egész közérdeket nézi, egy *egész* társadalom életérdekeire gondol, tehát *sub specie totalitatis* gondolkodik. Meggyőződésem szerint a specialistáknak magasztalt töredékemberek tudnak ugyan használni, de mindig egyúttal oly megoldatlan problémákat is hagynak, amelyek elhallgatottak, bár súlyosan lényegesek. Csak egyre utalok itt. A gazdaságtan a legkidolgozottabb társadalomtudomány. Mégis sok, átlagos kutató mellőzi, minő fontos volna az érték, forgalom, az üzemi szervezés stb. kapcsán gondosan utánanézni annak, hogy a gazdaság mögött minő erkölcs-szociológiai tényeknek kell megelenniük, és minő erkölcsi tény szokott figyelmen kívül maradni. Itt is mögéje kell néznünk a szokásos individualizmusnak, mögéje a gazdasági racionalizmusnak. Egy szándéktalan materializmus lehetét csak úgy kerüljük ki, ha az ily társadalmi kérdések «erkölcs-szociológiai» oldalát is állandóan nézzük, figyeljük. Lehet, hogy ez alapvetőbbnek fog mutatkozni, mint a gazdasági üzemszerűségekben rejlő racionális kiszámítottság.

Ma Európában sok jel mutatja, hogy előtérbe kell végre kerülniök az erkölcs-szociológiai szempontoknak. A liberalizmus nem látta, de talán akkor, midőn megindult, aligha is láthatta, hogy minő nagyarányú zűrzavar jő létre az egész társadalmat *egy egységbe vonó célok* terén, minővé lesz a mai társadalom diszteleológiája. Eltűnt az embereket összekötő és rendszerbe foglaló általános «hivatás»-gondolat mindent átható ereje. Jobára csak egyéni megélhetési módok, ú. n. foglalkozások vannak, s lassan meggyökerezett az a gondolat, hogy végre is minden foglalkozás jó, csak tudjon belőle valaki «megélni» a társadalom nagyobb kára nélkül. Felhívom a figyelmet arra, hogy egy új szociológiai ág született meg egy évtizede, *a hivatás*

szociológiája,¹ melyet a Quadragesimo anno is követel. A hivatás-szociológiában rendkívül érdekes perspektívát ad annak a keresése, hogy minő munka-éthosz minő helyre való. Egy új szociálpolitikai irány pedig alighanem téved, amidőn a társadalmat egyszerűen valaminő új «beosztásba» akarja kényszeríteni, vagy csak feltüntetni a «rendi» különállást. Nem szervezési problémáról van itt szó, ily olcsón a probléma nem oldható meg. Mindenesetre azonban a «hivatási rendek» gondolata máris mutatja, hogy elérkezett egy megújhódó, erkölcs-szociológiai perspektíva, melynek széles nézőpontjai nagy nevelő hatást fejtenek ki. Ez a szempont új hivatási érzületeket is táplál, új rendeket képzel el maga elé, melyek egymás ellen acsarkodó «osztályok» helyett összefüggő és egymás érdekeit is figyelembe vevő csoportok. Ez a legújabb szociológiai irány igen érdekes és fontos szimp-tóma: mutatja, hogy a társadalmi Egész szempontja itt van közöttünk, állandóan kopogtat az ajtón, és — felszítja felelősség-érzésünket az «egész» iránt.

Meg kell azonban lenni az Egészen belül az arányosságnak is. Érintettük fennebb, minő fontos védekezni a «foltos látással» szemben. Most hangsúlyozzuk, hogy veszélyezteti a helyes szociológiai látást az *eltorzított* arányú látás is. Így született meg a gazdasági materializmus, az anarchikus individualizmus, a társadalmi biologizmus, a totalitárius étatizmus, a szindikalizmus, szocializmus stb.: mind a részt akarja egészzé felmagasztosítani.

Hogyan lehet mindezek ellen védekezni? Mindenekelőtt ez eltorzító «beállítottságokkal» szemben védekezünk — rendszerrel, épúgy, mint ahogy a *társadalomfilozófus* egy társadalom-szerkezeti végső eszmével: az igazságosság eszméjével védekezik.²

«*Das Ganze ist das Wahre*»: Hegel eme mélyen járó tételét talán senki nem tartozik oly kitaróan szeméi előtt tartani, mint a szociológus.

¹ A *vocational sociology* ma egyre terebélyesebb fává erősödik. Hogy csak az első, rendszeresebb műre utaljunk, említjük K. Dunkmann könyvét: *Die Lehre vom Beruf. Eine Einführung in die Geschichte und Soziologie des Berufes*. Berlin, 1922.

² V. ö. A társadalomfilozófia alapfogalmai. 1933. II. könyv.

A szociológus felelőségének magas foka ez a totalitást, az egészset illető felelőség. Ezért nem félünk attól a vádtól, hogy korai dolog és felesleges is «elvont» elméletek és «rendszerek» keresése. Mi a társadalom egészét csak úgy kívánjuk szolgálni, hogy nem engedünk részleges kívánalmaknak, nézőpontoknak, akár érdektársaságoktól, akár helyi érdekek regionalizmusától, akár bármiféle külön célú csoporttól, vagy specialista elkülönülési vágyaktól erednek.

Kétségtelen, a vázolt magasrendű feladatok megoldására elégtelen bárminő egyén, sőt bárminő tudományos társaság ereje. Ne feledjük azonban, hogy ma oly korban élünk, amely világszerte mutatja: a társadalmi lelkiismeret felébredt, ébren van. És ha már felébredt és él ez az összeforrasztó s újjászervező erő, kell gondoskodni arról, hogy ne csapongjon vadvíz módjára, szétáradva, össze-visszasodródva, hanem mint alkotó erő végezhesse munkáját. Ez a társadalmi lelkiismeret mutatkozik meg abban is, hogy éppen ma évtizedről-évtizedre nagyot fejlődik a szociológia, úgyhogy azok, akik a 20-as évek elején abba hagyták állásának megfigyelését, csodálkozva láthatják, minő sokat fejlődött máig.

Nekünk is ez a feladatunk: állítsuk a tudományt a társadalmi élet szolgálatába, tartsuk ébren a társadalmi lelkiismeretet a jelen nemzedékben. Az útvonalunk mindig egy: az élet és a tudomány egyaránt az objektív igazság után szomjazik, ma talán sokkal jobban, mint máskor, kényelmesebb időkben.

Még egy szót egy korbeli helyzetünket illető kérdésről. Az a szociológus, aki az egészset tartja szemé előtt, s *ezért érez* felelőséget, tartó oszlopa egy összhangzó *világnézetnek*. Ma tartó oszlopa egy *európai kultúrának* is. Ma ezt, sajnos, külön kell hangsúlyoznunk, midőn nemcsak egyes nemzetek, minő a spanyol nemzet, szakadtak szét, hanem szétszakadóban van az a kulturális és erkölcsi értelemben vett Európa is, amely egy kétévezredes keresztény civilizáció eredményeként él, s amelyet elvtelen, pillanatnyi káosz zsákmányául odadobni nem szabad.

Idősorrendben természetesen legközelebb áll felelőségtudatunkban, mint oly speciális feladat, melyet senki más

helyettünk nem végez el, ezeréves földünkön kialakult társadalmunk vizsgálata. Európa ellentétes hullámai gyakorta csaptak itt össze. Vigyáznunk kell, itt veszélyesebb a társadalmi eltorzulások hatása, mint bárhol másutt. Nemzetünknek megvolt és megvan a maga arányos, kijegecesedett, történeti életperspektívája. Tudjuk, hogy egészséges élet itt csak úgy lehet, ha mindenkit közösen — tüzes áramként — hat át a közös *társadalmi felelősség* érzése. Ezt szolgálja a mi szociológiai beállítottságunk.

Dékány István.